

Sartkoja Karcavbay, *Orhon Muraları*, 1. Kitap, Astana, 2003, 392 s. ISBN 9965-9204-5-1.

(*Türk Dili* 641, Mayıs 2005, 464-466)

Kazak Türklerinin ünlü Türkologu Sartkoja Karcavbay'ın Orhon Yazıtlarıyla ilgili yeni yayını 2003 yılında Astana'da yayımlanmıştır. Eski Türk yazıtlarıyla ilgili yayınlarıyla tanınan Karcavbay'ın bir farkı da Moğolistan coğrafyasını çok iyi bilmesidir. Aşağıda tanıtacağımız eserin kelime anlamı *Orhon Mirasları* veya *Orhon Yadigârları*dır.

Eser 5 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla şunlardır:

1. Bölüm: Bu bölümde Orhon Yazıtlarının daha genel anlamda runik harfli metinlerin nasıl bulunduğu anlatıldıktan sonra yazıtlar üzerinde çalışanlar ile onların eserlerine değinilmiştir. Bu bölümün girişinde yazıtlar hakkında bilgi veren tarihî kaynaklardan söz edilmiş, özellikle Nikolasa-Kornelisson Bitsen (1641-1717) ile Cuveynî hakkında bilgi verilmiştir. Ardından da yazıtların keşfi ile ilgili detaylı bilgi bulunmaktadır.

2. Bölüm: Bu bölüm Kök Türklerin tarihi hakkındaki bilgilerle başlamakta olup ardından yazıtların epigrafik belgeleri ile Kök Türk harflerinin ses değerleri gösterilmiştir. Bu bölümde bazı problematik kelime ve seslerin okunuşlarında karşılaştırmalar yapılmıştır. Söz gelimi *ok/uk* veya *ko/ku* şeklinde ses değeri verilen ↓ işaretinin geçtiği kelimeleri daha önceki naşirlerin okuyuşları ile karşılaştırmış ve en sonuna da kendi okuyuşunu eklemiştir. Bu karşılaştırmada V. Thomsen, W. Radloff, H. N. Orkun, S. E. Malov'un okuyuşları ile kendi okuyuşu karşılaştırılmıştır. Yazar, ↓ işaretinin bulunduğu kelimeleri genellikle uzun ses olarak değerlendirmiştir: *kooy* “koyun”, *koontur-* “kondurmak, yerleştirmek”, *kuul* “kul, köle”, *yook* “yok” vb. (s. 80). Yine aynı şekilde \$ işareti için de benzer örnekler verilmiş ve aynı naşirlerin okuyuşları ile kendi okuyuşu karşılaştırılmıştır: *köök* “gök, mavi”, *küün* “gün, gündüz”, *küüç* “güç”, *Küül-tegin* vb. (s. 81).

3. Bölüm: Bu bölümde runik harfli yazıtların bulunduğu yerler (enlem ve boylam cinsinden), keşfi, transkripsiyonu ve Kazakça ile Rusça çevirisi verilmiştir. Bu bölüm kendi arasında ikiye ayrılmıştır:

a) I. Kök Türk döneminden kalan yazıtlar (552-630): Bu bölümde I. Kök Türk döneminden kalan yazıtlar hakkında bilgi verilmiş ve özellikle Bugut Yazıtı (yazara göre Bugıt) üzerinde durulmuştur. Bu yazıtın transkripsiyonu yapılmış ve Kazakça ile Rusça çevirileri verilmiştir.

b) II. Kök Türk döneminden kalan yazıtlar (682-744): Bu bölümde de II. Kök Türk döneminden kalan yazıtlar incelenmiştir. Bunlar kitaptaki sıraya göre (Yazıtları adlandırma tercihleri yazara aittir): Şivet-Ulan, Ongin, Kültegin, Koşo-Çaydam III ve V yazıtları, Bilige Kagan, Tuy-ukuk, Küüli-çor yazıtlarıdır. Yazar bu bölümde konu ettiği yazıtları işlerken dikkatimizi çeken özellikle problematik yerler için şu kayıtları düşmüştür:

* Yazar, *Türk* adını *Türki* olarak okumaktadır. Bu okuyuş bize S. G. Clauson'un *Türkü* şeklindeki okuyuşunu hatırlatmaktadır.

* Şivet-Ulan yazıtının İteriş Kagan adına dikildiğini söylemektedir. Bu yazıtın ve yazıtın bulunduğu yerdeki devasa kurganın kime ait olabileceği uzun zaman tartışılmış ve en azından ünlü bir kagana ait olabileceği dile getirilmiştir.

* Gerek Köl Tigin gerekse Bilge Kagan yazıtında sıkça geçen *Bilge Kagan* adını veya *bilge* kelimesini *Bilige Kagan* ve *bilige* olarak okumaktadır. Bu şekilde okumasının sebebini ise morfolojik olarak şöyle açıklamaktadır: *bil* + *ig*. Böylelikle hükümdar Bilge Kagan'ın adı yazara göre *Bilige Kagan* olmaktadır. Ancak yazar *bilige* okuyuşundaki *e* sesinin neyi ifade ettiğini söylememiştir (s. 165 dipnot 4).

* Yazıtların ilk naşirlerinden bu yana belki de en çok tartışılan ve KT D 4 ile BK D 5'te geçen *apar/par* kelimesini *apar* okumakta ve “abar” olarak anlamlandırmaktadır (s. 165 ve 173). Yazarın “abar” ile neyi kastettiği belli değildir.

* Yazıtlarda birçok yerde geçen (ör. KT G 1) *biriki* ya da *ebireki* olarak okunagelen kelime de yazar tarafından *eb irki* olarak okunmuş ve “ebtegi /lagerdegi/, iyeligimdegi /vassal/” olarak anlamlandırmıştır. Böylelikle “evdeki (ordugâhtaki), mülkiyetimdeki” anlamı çıkmaktadır (s. 170 ve 178).

* Yine KT G 1; BK G 13, 14'te geçen *şadapıt ~ şadpıt* kelimesi de iki kelime olarak *şad apıt* olarak okunmuş ve “şad, apalar” olarak anlamlandırılmıştır. Dolayısıyla *apıt* “apalar” kelimesindeki *t* sesini çokluk eki saymıştır (s. 170 ve 178).

* KT G 3'te geçen *ol amtı ańg yok* ibaresini *ol amtı yag yok* olarak okumuş ve *yag* kelimesine “askaktık”: “kibirlik, mağrurluk” anlamını vermiştir (s. 170 ve 178).

* KT G 5'te geçen *ańg* kelimesi *yag* okunmuş ve “jaysız”: “elverişsiz, rahat olmayan” olarak anlamlandırılmıştır (s. 170 ve 178).

* Yazar II. Kök Türk Devletinin ünlü veziri ve komutanı Tunyukuk'u da Tuy-ukuk şeklinde okumayı tercih etmektedir (s. 216).

4. Bölüm: Bu bölüm, eserin belki de en dikkat çeken bölümü olup Tüsiniktemeler: “Açıklamalar” başlığını taşımaktadır. Yazar burada transkripsiyonlayıp çevirilerini yaptığı metinlerdeki problematik yerler hakkında kendi görüşlerini vermiştir. Elbette kendinden önce yapılan okuma ve anlamlandırmalara da değinmiştir. Ancak bu okuma ve anlamlandırmalar kendinden önceki bütün görüşleri içermemekte ancak bir iki çalışmaya gönderme yapılmaktadır. Yazarın kendi görüşlerini içerdiği bu bölümden birkaç örnek vermek istiyoruz:

* *Togu-balık*: KT K 4'te geçen bu yer adını *Togul-balık* okumaktadır. Buradaki *l* sesini kendisinin verdiği anlaşılmaktadır. Yazar bu yer adını Moğolistan'ın başkenti Ulanbatur'un batısındaki Togul kenti ile eş tutmuştur (s. 254).

* BK D 1'de geçen ve genellikle *...tokuz oguz eki ediz kerekülüg begleri* şeklinde okunan problematik cümleyi de *tokuz oguz idi, ediz yer külüg begleri....* şeklinde okumuş ve “tokız-oguz iyesi, ediz yerinin külüg (dañktı) bekteri” olarak anlamlandırmıştır. Böylece yazar, daha önce *eki ediz* şeklinde okunan boy adını *... idi, ediz* şeklinde okumaktadır (s. 271).

* Yazıtlarda çokça kullanılan (ör. BK K 9, 10; BK G 14, 15) *erteñü/ertiñü* kelimesini de *er teñi* olarak iki kelime şeklinde okumuş ve *er* “er”; *teñi* “teñ: denk” olarak anlamlandırmıştır (s. 271).

* Tunyukuk yazıtının problematik kelimelerinden olan ve genellikle *büntegi* şeklinde okunan ve “böylesi, bunun gibisi” olarak anlamlandırılan kelimeyi *eb ün etgü* okumuştur. Üç ayrı kelime olarak okunan ibareye “ebte ün katuvşı (aykayşı)” şeklinde anlam verilmiştir (s. 279).

Eserin 5. ve son bölümünde de arkeolojik buluntular hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Moğolistan coğrafyasını çok iyi bilen yazarın arkeolojik saptamalarından yararlanmak mümkündür. Bu bölümde yazıtların yerleri ve şu anki durumları hakkında da güncel bilgiler bulunmaktadır. Eserin 316. sayfasında da balballar hakkında bilgi veren Karcavbay, balbalların öldürülen insan sayısı kadar dikildiğine işaret etmektedir.

5. Bölümü sonuç ve kaynakça izlemektedir. Yaklaşık yirmi sayfa tutan kaynakçadan özellikle Rusya ile Moğolistan’da yapılan yayınlar bakımından yararlanılabilir. Çünkü Batılı kaynakların künyelerinde oldukça yanlış yazımlar bulunmaktadır. Kaynakçanın ardından da eserde geçen dergi adları, yazıtların adları vb. ile genel kısaltmalar verilmiştir.

Kitabın en son bölümü de fotoğraflara ayrılmıştır. Bu bölümde hem yazıtlar ile arkeolojik buluntuların fotoğrafları hem de krokileri verilmiştir. Özellikle Bilge Kağan Yazıtının Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) tarafından yaptırılan ve Orhon vadisinde kurulu bulunan depo-müzedeki fotoğrafı da eklenmiştir. Bilindiği gibi Bilge Kağan Yazıtı, depo-müzeye taşınmasından önce üç parça hâlinde yerde durmaktaydı. Yine TİKA tarafından yürütülen Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi çerçevesinde Bilge Kağan külliyesinde yapılan kazı esnasında ele geçen ve Bilge Kağan’a ait olduğu zannedilen hazine ve birtakım eşyaların da fotoğrafları verilmiştir.

SONUÇ: Eski Türk yazıtları ile ilgili çalışmaların arttığına tanık olduğumuz şu günlerde S. Karcavbay’ın, bu eseriyle hem Türk dilinin hem de Türk tarihinin aydınlatılmasına katkı sağladığı kuşkusuzdur. Eski Türk yazıtlarıyla ilgili çalışmaların artması Türk dilinin, tarihinin, kültürünün ve sanatının kökleri hakkında daha sağlam bilgilere ulaşmamıza sebep olacaktır. Ancak ortak Türk alfabesi hayallerinin unutulmaya başladığı şu günlerde Karcavbay’ın bu eserini Latin harfleri ile yayımlaması daha yararlı olabilirdi.

Yrd. Doç. Dr. Erhan AYDIN